

своїх же наукових публікацій». Ще далі пішов академік РАН Роальд Сагдеев, який запропонував відмінити звання члена-кореспондента і кандидатську ступінь, об'єднати кандидатські і докторські дисертації в одне докторське звання, як скрізь в світі.

Що ж стосується стану речей у вищій школі України, то про це красномовно свідчать результати опитування випускників і працедавців. Так соціологи поцікавилися у них, які українські університети потенційно можуть увійти до міжнародних табелів про ранги, конкурувати з ведучими світовими університетами. Половина опитаних не назвала жодного ВНЗ, що відповідає, міжнародним університетським стандартам На думку 55% працедавців і 44% випускників, потрібно визначити 20–30 самих кращих університетів і надавати їм фінансову допомогу і підтримку для ефективної модернізації [2]. Таким чином, прискорення перегляду стандартів вищої школи відноситься не лише до сфери технології навчального процесу, але й до сфери мислення, до духовного відношення людини до людини й до соціальної та предметно-практичної реальності. Тому перебудова системи освіти на основі інноваційних технологій, оптимальної структури і управління, стимулювання педагогічної діяльності має не лише економічний, але і глибокий моральний характер. Адже моральнісна атмосфера, це не додаток до процесу навчання, а розвиток її в самому процесі навчання через зміни його змісту і соціальної орієнтованості.

Звідси, напрошується *аподиктичний висновок* про те, що духовність це той субстанційних стрижень від якого залежить майбутнє країни, суспільства, Отчого краю і кожного громадянина нашої Батьківщини. Адже духовність не є конкретною константою, вона є діалектикою взаєморозуміння, еротетикоемпатичним спілкуванням, високою аксіологічною культурою, патріотичними почуттями і повагою до народів інших країн. Проте, саме головне, це самоповага до себе як самодостатньої особистості та пошани до співвітчизників різних соціальних верств. Тож, духовність є домінантою суспільних відносинах, яка може і повинна бути дієвим способом розбудови нашої країни з метою увійти з гідним культурним потенціалом(а не приєднатись з тієї чи іншої причини) в систему розвинутих країн світу.

Список літератури: 1. Газета «Дзеркало тижня. Україна». / (№5 0 (627), – 17 грудня 2012. 2. Газета «Время» / 8 декабря 2012.

*Пономарьов О.С.
м. Харків, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК АТРИБУТУ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Як суто людська риса, феномен відповідальності безпосередньо впливає з суспільної природи людини і виступає іманентним їй важливим атрибутом. Відповідальність особистості формується і проявляється у взаємодії з іншими людьми в процесі спільної суспільно значущої діяльності і виникає передовсім в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, усвідомлення важливості передумов співжиття і співпраці, вибудовування й реалізації життєвої стратегії.

Відповідальність людини залежить від її загальної культури, освіченості й вихованості, світоглядних позицій, моральних принципів і переконань. Тому вона є результатом як цілеспрямованого впливу на людину її оточення, так і її власних зусиль, її са-

мовиховання і самовдосконалення. А це передбачає чітке бачення нею свого призначення і суспільної значущості своєї діяльності. Разом з тим, відповідальність та її соціальні аспекти жодною мірою не принижують індивідуальності людини, важливості її прагнень та інтересів, свободи вибору життєвого шляху і спрямованості на максимальну самореалізацію.

Об'єктивні суперечності між суспільством і людиною, індивідуальними і суспільними цілями й інтересами вимагають створення ефективних механізмів їх узгодження. Це впливає із загальної філософської проблеми взаємовідносин особистості і суспільства. В історії соціально-філософської думки були три основних підходи до її розв'язання. Перший запропонував свого часу Дж. Локк у вченні про людину як *tabula rasa*. З нього логічно випливало, що погане соціальне середовище «пише» на цій дошці так, що фактично формує погану людину, яка внаслідок цього не має можливості змінити погане середовище.

Цей вульгарно-матеріалістичний підхід заперечував прояв особистісної активності людини. Тому Л. Фейєрбах запропонував антропоцентристську концепцію, в якій зміни соціального середовища розглядалися саме як прояв людської діяльності. Однак філософ вважав, що спершу необхідно змінити свідомість людей, а вже потім ці «нові» люди будуть в змозі змінити і середовище свого соціального буття. К. Маркс з цього приводу справедливо зауважував, що «матеріалістичне вчення про те, що люди є продукти обставин і виховання, що, таким чином, люди, що змінилися, є продукти інших обставин і зміненого виховання, – це вчення забуває, що обставини змінюються саме людьми і що вихователь сам має бути вихованим. Вони неминуче тому приходять до того, що поділяють суспільство на дві частини, одна з яких піднесена на суспільством (наприклад у Роберта Оуена)».

В дійсності ж людина може змінюватися і дійсно змінюється тільки коли має певну свободу, можливість змінюватися. Поняття свободи багатопланове, включає економічну, політичну й духовну свободу. Вона, за С. Крапивенським, «є лише однією стороною, що характеризує соціальний статус індивіда. Вона не може бути абсолютною, оскільки індивід ... живе в суспільстві подібних йому, а отже його свобода має співвідноситися зі свободою інших індивідів» [1, с. 292]. Треба так збалансувати їх можливості, щоб свобода одного не обмежувала свободи інших. А з позицій соціальної філософії це досягається лише за рахунок «суспільного договору», системи природних обмежень: традицій і звичаїв, норм моралі і права. Їх дотримання вимагає такого рівня відповідальності, коли людина свідомо вважає себе вільною в їх межах.

Цікавою уявляється спроба пов'язати проблему відповідальності з філософією техніки. При цьому вважається, що сьогодні відповідальність стає своєрідним моральнісним імперативом, або, як пише А.В. Платонова, «моральним абсолютом», «екзистенціалом». За словами дослідниці, «її осмислення розгортається незалежно від нормативної етики, де на перший план виходить тема буття, або існування (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Йонас, М. Бахтін, Е. Левінас, З. Бауман та ін.)». При цьому автор спеціально підкреслює, що «вирішальну роль в актуалізації відповідальності відіграла технологічна міць, що зросла, та її негативні наслідки. Техніка як важливий засіб у розв'язанні життєвих проблем стала тією силою, яка загрожує і духовній сутності людини, і природному світу» [2, с. 29].

На наше переконання, ця спроба може бути плідною, якщо її пов'язати з проблемою прищеплення почуття професійної відповідальності майбутнім розробникам техніки, її виробникам і користувачам. Розвинене усвідомлення ними особистої відповідальності як важливої професійно і соціально значущої особистісної якості може істотно

знизити імовірність тих негативних якостей, про які пише Платонова. Дійсно, як свідчить світова практика розслідування численних аварій і катастроф, причиною значної частини з них виступає саме людський чинник. Частіш за все цей термін слугує своєрідним делікатним маскуванню звичайної безвідповідальності.

Усвідомлення сутності феномену відповідальності вимагає звернення до філософського розуміння природи самої людини, до її навчання, виховання і соціалізації, до системного визначення їх цілей. Аналіз ускладнює те, що він виявляється на перетині проблем філософії й педагогіки й вимагає залучення методів сучасної філософії освіти, філософської антропології і педагогічної психології. Тільки такий системний підхід допомагає проникнути в сутність відповідальності й визначити шляхи і способи її формування.

Сучасні соціокультурні процеси є складними й суперечливими. Тому їх сутнісні риси досить точно відображають поняття плюралізму, толерантності, багатоманітності, інтерференції та взаємного впливу. Вони виражають цінності свободи і всебічного особистісного розвитку індивіда, проте часто ставлять перед ним серйозну проблему вибору. Дійсно, ідея свободи самовизначення людини зумовлює проблему вибору і, як наслідок, відповідальність за нього та його можливі результати. У цьому і постає сутність людини, поставленої у ситуацію вибору між самоствердженням і пошуком способів уникнення відповідальності, конформізму тощо. Не дивно, що відповідальність, поряд з такими поняттями сучасного етичного дискурсу, як адекватність, належність, доцільність, утворюють категоріальну систему сучасної наукової термінології.

Зазначимо, що найбільш поширеним трактуванням відповідальності вважається усвідомлення людиною, соціальною групою та представниками владних структур свого обов'язку перед суспільством і людством у цілому та розгляд своїх вчинків і висловлювань, діяльності й поведінки через призму цього обов'язку, а також їх узгодження з тими зобов'язаннями і завданнями по забезпеченню функціонування і розвитку соціуму. Проявом відповідальності слугує характер участі індивіда чи групи у спільній з іншими людьми і групами діяльності, характер ставлення до них та до розподілу результатів діяльності.

Філософська традиція розглядати феномен відповідальності в цілісній єдності зі свободою має глибокі історичні й онтологічні корені і пов'язана з тією обставиною, що людина, у якій відсутня свобода вибору, не може нести відповідальності за свої дії, оскільки вони здійснювалися на безальтернативній основі, в умовах, коли людина змушена діяти під тиском примусу чи якихось обставин. Однак уважний неупереджений аналіз подібних ситуацій дає вагомі підстави для певних сумнівів. Особливо вони посилюються, коли розглядаєш, скажімо, події Другої світової війни. Так, у багатьох німецьких солдатів був відсутній комплекс власної провини й відповідальності за свої злочини, оскільки, мовляв, вони виконували накази.

Формально так, коли наказ віддає командир, то він має нести за нього відповідальність. Але ж у виконавця є свобода відмовитися від виконання злочинного наказу. Правда, така відмова, особливо в умовах війни означала б розстріл для того, хто візьме на себе сміливість це зробити, а життя, як відомо, є найвищою цінністю. Але чи можна заради збереження свого життя позбавляти життя багатьох інших людей? Ось тут і виникає надзвичайно складна не тільки філософська, але й психологічна та моральнісна колізія.

Або розглянемо інший не менш складний приклад. Чи повинні нести відповідальність радянські вчені, які розробляли ядерну зброю, за ті людські жертви, що стали наслідком випробувань цієї зброї? Адже вони не тільки під примусом виконували свої роботи, але й у переважній більшості випадків були щиро впевнені в тому, що вони це роблять заради забезпечення надійного захисту своєї країни та її недоторканості, для

відсічі потенційному агресорові. І подібних прикладів можна віднайти величезну множину у найрізноманітніших сферах життя й діяльності представників різних професій.

Відповідальність – це залежність людини від того, що сприймається нею як визначальна підстава для прийняття рішень і здійснення дій, спрямованих на їх реалізацію. Об'єктом відповідальності можуть бути інші люди, в тому числі майбутні покоління, і різні людські спільноти, а також навколишнє середовище, матеріальні, соціальні та духовні цінності тощо. З точки зору права об'єктом відповідальності й механізмом її забезпечення виступає закон, а з точки зору моралі – звичаї, традиції, загальноприйняті норми. Відповідальність може мати різні джерела походження і бути обумовлена різними чинниками.

В історії філософії ідея відповідальності розвивається у зв'язку з ідеями свободи (свободи волі, свободи вибору, свободи прийняття рішення, свободи дії), обов'язку і провини. У класичній філософії вона і розглядалася тільки у цьому контексті, причому далеко не завжди була належним чином і з бажаною повнотою термінологічно оформлена. Її розуміння залежить від розуміння сутності феномену свободи. Детерміністський підхід заперечує можливість відповідальності (Б. Скіннер). Свобода ж є однією з умов відповідальності, яка є одним з її проявів як своєрідної автономії особистості: людина має право приймати рішення і вчиняти дії відповідно до своїх думок, інтересів і переваг, але вона повинна відповідати за їх можливі наслідки і не може перекидати провини за негативні результати цих рішень і дій з їх реалізації на інших людей чи на якісь обставини.

На це вказував ще Аристотель, підкреслюючи, що вільно обрана дія або щось вчинене людиною у невіданні свідчить про порочність дії, а то й навіть про зіпсованість людини. Він не використовує поняття «відповідальність», але, описуючи окремі аспекти довільності й провини, достатньо повно розкриває феноменологію відповідальності. Людина, за Аристотелем, владна здійснювати як прекрасні, так і ганебні вчинки, від неї залежить, якого характеру вчинки вона робить, і відповідно до цього отримує почесні чи покарання. Таким чином відповідальність, передбачає інформованість людини про умови дій і вимоги, які до неї ставляться. Невідання в окремих випадках можна ставити у провини людині, і тоді вона буде нести подвійне покарання. У співвідношенні з відповідальністю покарання за порушення вимог не є відплатою, а санкцією, що забезпечує баланс прав і обов'язків людини (Дж. Ролз).

Основою філософської рефлексії Г. Гегеля є «моральне бачення світу», суб'єктивна моральність, що передбачає поєднання двох обов'язків – обов'язку діяти згідно із законом і обов'язку відшкодовувати збитки чи нести покарання. Як зазначає П. Рікер, «ідея винагороди (провини), так би мовити, посіла місце ідеї присвоєння (дії своєму винуватцю)» [3, с. 50].

М. Мамардашвілі в загальному філософському дискурсі ХХ століття розглядає проблему відповідальності сучасної людини як невід'ємного атрибута її буття, її зобов'язання «докладати зусилля і підтримувати зусилля». На думку філософа, людина завжди перебуває на стадії становлення, а «будь-яка історія може бути визначена як історія її прагнення стати людиною. Людина не існує – вона постає» [4, с. 313]. Зберегти європейську культуру, яка сформувалася на ідейних основах греко-римського світу та Євангелія, є завданням і відповідальністю сучасників. Втрата ідейних, культурних здобутків через профанацію думки, «спрощення» ідей, бажань і почуттів – реальна загроза сучасності. На думку М. Мамардашвілі, європейські завдання «беруться» лише зусиллям, а «людина – це постійне зусилля» [4, с. 314].

Дещо інший підхід до проблеми відповідальності демонструє Г. Йонас, беручи до уваги глобальні умови людського життя і віддалене майбутнє, загрозу існування людського роду, пропонує новий спосіб людської діяльності, що виходив би за межі антропоцентризму й обстоював ідею морального права природи [5]. Він пропонує замість відповідальності «перед», підґрунтям якої є суб'єктно-об'єктне відношення, відповідальність «за» – людини за природу. Ця відповідальність викликана не якимось законом, а безпосереднім моральним почуттям відповідальності – покликом безпомічної природи.

Сьогодні в етико-філософському дискурсі існує думка, що сучасна соціокультурна ситуація зумовлює для індивіда дві серйозні проблеми, до яких він особливо вразливий: зазіхання на його внутрішню єдність смислу (недаремно кліше «послідовний» в оцінці політика розглядається як позитив і його професійної діяльності, і його загальнолюдських якостей) і зазіхання на цінність, привласнену ним (оскільки цінності можуть бути «аморальними», «недоцільними», такими, що спрямовані на «руйнування» себе та навколишнього світу). У цьому випадку йдеться про потребу у визнанні як невід'ємної риси сучасної «автентичної культури» (Ч. Тейлор) [Тей], оскільки ідентичність особистості значною мірою потребує визнання і залежить від визнання, що їй надають чи не надають значущі інші. Отже, уявлення про відповідальність як відповіді себе іншим сьогодні є доволі актуальним, а сам концепт відповідальності (як відповідь себе, як відповідальність «перед», «щодо» та «за») потребує подальшого осмислення, вивчення та опрацювання.

Таким чином, відповідальність як філософська категорія є іманентним особистості атрибутом, зумовленим соціальною природою людини і виступає важливим засобом в системі регулятивних механізмів її співжиття і співпраці з іншими людьми. Як соціальний феномен, відповідальність не дається при народженні, а формується і розвивається в процесі виховання і соціалізації особистості. Рівень її розвитку визначають цілі, зміст і характер педагогічного впливу на людину. Тому відповідальність як педагогічна категорія є метою і результатом навчально-виховної діяльності. Водночас відповідальність має бути і неодмінною рисою самого педагога. Це його відповідальність перед своїми вихованцями, перед їхніми батьками і перед суспільством взагалі за рівень і якість їх навчання і виховання, особистісного розвитку і соціалізації.

Список літератури: 1. Крапивенский С.Э. Социальная философия: Учебник для студентов вузов. – М.: Гуманитарно-издательский центр ВЛАДОС, 1998. – 416 с. 2. Платонова А.В. Проблема ответственности в философии техники // Вестник Томского гос. ун-та. – 2007. – № 303. – С. 29–31. 3. Рікер П. Концепт відповідальності: Концепт семантичного аналізу // Право і справедливість / пер. з фр. – К.: Дух і Літера, 2002. – С. 42–71. 4. Мамардашвили М.К. Европейская ответственность // Как я понимаю философию. – М.: Прогресс; Культура, 1992. – С. 311–319. 5. Йонас Г. Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

*Резнік С.М.
м. Харків, Україна*

**ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**